

7. FEMINISME I EDUCACIÓ ALS INICIS DEL SEGLE XX

Esther Cortada Andreu

7.1. INTRODUCCIÓ

Les primeres dècades del segle XX són anys clau pel que fa a la gestació de nous paràmetres i noves propostes sobre l'educació de les dones. Des del marc legislatiu espanyol, amb un Ministeri d'Instrucció Pública acabat de crear, es produeixen alguns canvis significatius que assenten les primeres bases d'una favorable evolució educativa posterior. Pel que fa a Catalunya, ens trobem amb iniciatives a nivell institucional i privat que perfilen nous models de dona més en consonància amb els nous temps. De fet, les transformacions educatives i legislatives generades durant aquests cent anys han portat a qualificar el segle XX com el segle de les dones.³⁵⁰

També és a principis de segle quan comença a utilitzar-se i a difondre's el terme *feminisme*, terme que, ja aleshores, podia fer referència a formes diverses de reclamar millores en els drets i les condicions de vida de les dones. De fet, a Catalunya i a la resta de l'Estat els feminismes de principis del segle XX van seguir la pauta, ja iniciada el segle anterior, de centrar bona part de les reivindicacions en els aspectes educatius.

7.2. NOVES LLEIS PER PAL·LIAR UNA SITUACIÓ EDUCATIVA DEFICITÀRIA

Tot i que el procés d'escolarització de les nenes i els nivells d'alfabetització femenina havien experimentat un considerable progrés durant la segona meitat

350. Vegeu Mary NASH, «El segle XX: el segle de les dones?», *L'Avenç*, núm. 243 (2000), p. 30-36, i Esther CORTADA, «De las escuelas de niñas a las políticas de igualdad», *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 286 (1999), p. 42-47.

del segle XIX, en iniciar-se el nou segle encara es podien detectar fortes mancances. L'any 1900 dos terços de les dones catalanes no sabien ni llegir ni escriure, mentre que, entre els homes, els analfabets eren aproximadament la meitat.³⁵¹

Una de les causes de les marcades diferències entre el nivell educatiu dels homes i de les dones era la permanència de dos programes escolars molt desiguals concebuts en funció del sexe de l'alumnat primari. Aquesta limitació, que havia estat dictada per la Llei Moyano de 1857, va fer un important gir quan es va establir el nou programa d'estudis per a l'ensenyament primari públic de l'any 1901. El Reial decret de 26 d'octubre de 1901 marcava un currículum comú per als dos sexes i, tot i mantenir l'assignatura de labors com a matèria exclusiva per a les nenes, comportava una considerable ampliació del programa fins aleshores vigent a les escoles primàries femenines. Així, segons el nou currículum, prescripció només a les escoles públiques, les nenes havien d'estudiar assignatures com geografia i història, geometria i ciències físiques, químiques i naturals.

La lluita contra l'analfabetisme es va reflectir també en la Llei Dato de 13 de març de 1900, que regulava el treball de les dones i les criatures —es prohibia el treball de nens i nenes menors de deu anys, o menors de nou si ja sabien llegir i escriure— i, més tard, en la Llei de 23 de juny de 1909, que ampliava tres anys el període d'escolaritat obligatòria de nens i nenes, el qual ara finalitzaria als dotze anys. Malgrat tot, les mesures legislatives no podien tallar de soca-rel un problema secular com era l'absentisme escolar, agreujat en el cas de les nenes per la dedicació a tasques domèstiques i a la cura de germanes o germans més petits.³⁵²

A principis de segle també es van prendre iniciatives per estendre la creació d'escoles d'adultes. La Reial ordre d'1 de gener de 1907, que regulava el traspass de competències sobre les escoles d'adults a l'Estat, es va limitar a recomanar als ajuntaments i juntes locals la creació d'escoles d'adultes. Alguns anys més tard, per mitjà del Reial decret de 19 de maig de 1911, l'Estat també es va fer càrrec d'aquests centres; però la creació de vint-i-vuit escoles d'adultes repartides entre Madrid i Barcelona va haver d'esperar encara dos anys més. Més

351. Vegeu Raquel de la ARADA, *Dones a Catalunya en la transició de l'antic règim: esferes públiques i privades*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Pedagogia, 2006, p. 341-347 (tesi doctoral).

352. Vegeu Rosa M. CAPEL, *El trabajo y la educación de la mujer en España (1900-1930)*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1982, p. 86-87 i 399-407; Pilar BALLARÍN, *La educación de las mujeres en la España contemporánea (siglos XIX-XX)*, Madrid, Síntesis, 2001, p. 88-90, i Josette BORDETES GUEREÑA, «Niños y niñas en familia», a *Historia de la infancia en la España contemporánea 1834-1936*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales i Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1996, p. 21-66.

tard, l'any 1915, es van crear sis centres a València i quatre a cada una de la resta de capitals de districte universitari.³⁵³

Els primers anys del segle XX marquen també la introducció de la graduació de l'ensenyament com a forma d'organització escolar més racional i més adaptada als nous temps. Per tal de fer arribar la graduació a les escoles rurals, es va promulgar el Reial decret de 25 de febrer de 1911, el qual permetia reunir l'escola de nenes i la de nens d'una localitat per tal d'establir dos graus —grau inferior de sis a nou anys i grau superior de nou a dotze—, ambdós d'assistència mixta. Encara que aquesta disposició va tenir una aplicació limitada i els criteris que la guiaven eren l'eficàcia, la millora en la qualitat de l'ensenyament a les zones rurals i les limitacions econòmiques, que aconsellaven no duplicar esforços, és evident que suposava un tímid canvi d'orientació en la política oficial respecte a la convivència escolar de nens i nenes. Recordem que només uns quants anys abans, des de l'Ajuntament de Barcelona s'havia intentat infructuosament portar endavant el Pressupost Extraordinari de Cultura de 1908, el qual incloïa un projecte de creació d'escoles mixtes religiosament neutrals. El projecte va ser durament atacat pels sectors més conservadors, no només per la qüestió religiosa, sinó també pels suposats perills morals que l'escolarització mixta podia comportar.³⁵⁴

Quant a les iniciatives ministerials relatives a l'ensenyament professional femení, l'any 1911 es va crear a Madrid l'Escuela del Hogar y Profesional de la Mujer, que oferia una branca d'ensenyaments de capacitat domèstica, amb matèries com higiene, puericultura, assistència a malalts, economia, comptabilitat o cuina; però també oferia formació professional per a diversos oficis, com modistes, broadores, floristes, oficinistes, etc. Pocs anys després de la seva creació, aquest centre va començar a expedir els primers títols oficials d'institutriu i de taquígrafa-mecanògrafa. D'altra banda, l'any 1904 s'havien regulat els estudis de llevadora i l'any 1915 es va establir el primer programa oficial per als es-

353. Aquestes escoles van ser creades pel Reial decret de 4 d'abril i la Reial ordre de 7 de juny de 1913 i pel Reial decret de 17 de juny de 1915. Vegeu Rosa M. CAPEL, *El trabajo y la educación...*, p. 408-414, i *Tradició i renovació pedagògica: 1898-1939*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 367-368. Sobre les escoles d'adultes del segle XIX, vegeu Jean Louis GUERENA, «Las escuelas de adultas en España (1860-1885)», a *Mujer y educación en España 1868-1975: VI Coloquio de Historia de la Educación*, Santiago, Universidad de Santiago, 1990, p. 454-466.

354. Vegeu Esther CORTADA, *Escuela mixta y coeducación en Cataluña durante la 2. República*, Madrid, Instituto de la Mujer, 1988, p. 129-133 i 147-148, i Alfred PÉREZ BASTARDAS, *Barcelona davant el Pressupost Extraordinari de Cultura de 1908*, Barcelona, Mediterrània, 2003. Sobre l'escola graduada, vegeu Antonio VIÑAO, *Innovación pedagógica y racionalidad científica: La escuela graduada pública en España (1898-1936)*, Madrid, Akal, 1990.

tudis d'infermeria.³⁵⁵ Pel que fa a les iniciatives de les institucions catalanes, cal destacar la creació l'any 1913 de l'Escola Municipal de Labors i Oficis de la Dona per l'Ajuntament de Barcelona i, l'any 1918, la transformació de l'antiga Escola de Tall de la Diputació de Barcelona en Escola Professional de la Dona.³⁵⁶ Ja en l'àmbit de l'ensenyament superior, cal remarcar la creació per la Mancomunitat de Catalunya de l'Escola Superior de Bibliotecàries, l'any 1915, i de l'Escola d'Infermeres, l'any 1919. Amb tot, cal recordar que aquestes noves careres, que ampliaven considerablement el ventall laboral de les noies i conformaven dos models professionals qualificats i específicament femenins, es basaven en un programa d'estudis que encara donava una gran importància als components culturals en detriment d'una formació més tècnica i més especialitzada amb vista a la professionalització.³⁵⁷

Precisament en l'àmbit de l'ensenyament mitjà i superior, l'arribada del nou segle va suposar un important canvi legislatiu que va obrir noves portes acadèmiques i professionals a les noies. Dues reials ordres de l'any 1910 van reconèixer per primera vegada el dret de les dones a matricular-se lliurement en tots els centres d'ensenyament oficial —inclosos instituts i facultats universitàries— i a ocupar càtedres o concórrer a oposicions i concursos relacionats amb el Ministeri d'Instrucció Pública, sempre que posseïssin el títol acadèmic corresponent.³⁵⁸

Encara que aquestes disposicions no van tenir grans repercussions immediates —calia també un canvi de mentalitat—, constituïen un pas necessari que, sens dubte, tenia una important càrrega simbòlica per a les dones amb aspiracions intel·lectuals. A curt termini no van representar un gran canvi quantitatiu, però sí un important salt qualitatiu. Les 225 dones que durant el curs 1916-1917 constaven com a matriculades a la Universitat de Barcelona només representa-

355. Els estudis de matrona els va regular el Reial decret de 10 d'agost de 1904 i el programa per als estudis d'infermera el va establir la Reial ordre de 7 de maig de 1915. Vegeu Rosa M. CAPEL, *El trabajo y la educación...*, p. 440 i 456. Vegeu també Consuelo FLECHA, «Educació de les dones i feminismes en el segle XX», *Temps d'Educació*, núm. 24 (2000), p. 169-189.

356. Vegeu Jordi MONÉS, *Formació professional i desenvolupament econòmic i social català (1714-1939)*, Barcelona, Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, 2005, p. 301-324, i *Les escoles professionals municipals, 1890-1990*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991, p. 131-143.

357. Vegeu Esther CORTADA i Montserrat SEBASTIÀ, «La dona i la institucionalització de l'educació», a Mary NASH (cur.), *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1988, p. 226.

358. La Reial ordre de 8 de març de 1910 derogava l'Ordre d'11 de juny de 1888, segons la qual les dones havien de demanar un permís especial per matricular-se en un centre oficial, i la Reial ordre de 2 de setembre de 1910 donava validesa legal als títols obtinguts per les dones. Vegeu Pilar BALLARÍN, *La educación de las mujeres...*, p. 90.

ven el 6,2 % de l'alumnat. Cal tenir en compte, a més, que de les 225 estudiants, quasi la meitat —105 alumnes— estudiaven per ser llevadores i quasi una tercera part —73 alumnes— per ser practicants.³⁵⁹ Tanmateix, les limitacions i l'especialització en algunes carreres de grau mitjà, considerades més apropiades per a les dones, no desmereixen el canvi significatiu que s'havia produït. Per primera vegada, aquestes estudiants de la segona dècada del segle XX gaudien d'un estatus d'universitàries de ple dret. Aquest no era el cas de les predecessores que van obrir camí i, sobretot, no era el cas de les primeres tres dones matriculades en una universitat de l'Estat espanyol: Elena Maseras, Martina Castells i Dolors Aleu. Totes tres van haver de demanar insistentment un permís especial per obtenir el títol de llicenciatura i poder cursar el doctorat en medicina. Elena Maseras, la primera a acabar la carrera, l'any 1878, tot i el seu brillant expedient acadèmic, va haver d'esperar quatre anys per poder fer l'examen de grau i obtenir el títol. En aquest interregne de temps va fer estudis de magisteri, professió de la seva mare, i va acabar exercint tota la vida com a mestra d'escola pública. De fet, totes les dones universitàries de finals del segle XIX i principis del XX van haver de passar pel tràngol de demanar permisos excepcionals per poder cursar els seus estudis. Malgrat les fortes limitacions, entre els cursos 1899-1900 i 1909-1910, és a dir poc abans de promulgar-se la Reial ordre de 1910 que permetia la matrícula universitària a les dones, a la Universitat de Barcelona hi va haver una mitjana de cinc o sis noies inscrites, bàsicament a les facultats de Medicina, Farmàcia i Ciències.³⁶⁰ Sens dubte, el coratge de les primeres dones universitàries va fer possible la desaparició de la política d'exclusió i de concessió de permisos excepcionals que havia imperat fins aleshores. L'ensenyament superior va passar a ser considerat com un dret inalienable, almenys per a un sector encara minoritari de les dones.

Pel que fa a l'ensenyament mitjà, en el cas de Barcelona i per iniciativa d'Hermenegildo Giner de los Ríos, l'any 1910 es va crear el primer Institut de Segon Ensenyament per a noies de l'Estat espanyol. El centre, subvencionat per l'Ajuntament de Barcelona, funcionava de forma extraoficial com una secció de l'Institut Provincial. Les classes es feien a la tarda a les mateixes aules de l'Institut de nois i s'impartien matèries específiques per a les noies, com ara labors i economia domèstica.³⁶¹

359. Esther CORTADA i Montserrat SEBASTIÀ, «La dona i la institucionalització de l'educació», p. 218-226.

360. Consuelo FLECHA, *Las primeras universitarias en España*, Madrid, Narcea, 1996, p. 150.

361. Vegeu Alexandre GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*, llibre VIII: *Institucions d'ensenyament per a la dona*, Barcelona, Fundació Alexandre

D'altra banda, cal ressaltar que les noves disposicions de l'any 1910, a més de permetre la incorporació de les noies a l'ensenyament mitjà i superior, també van obrir nous espais professionals per a les dones, les càtedres dels instituts i de les facultats universitàries.³⁶²

L'ampliació del ventall professional en el camp de l'ensenyament també es va veure afavorida per dos reials decrets de l'any 1913, que creaven les primeres deu places d'inspectora de primer ensenyament, places que es van ampliar amb deu més l'any 1914. Aquesta era una reivindicació de les mestres que es remun-tava a la segona meitat del segle XIX i que havia estat ajornada per les característiques del càrrec. La mobilitat, la capacitat d'organització i l'autoritat eren qualitats que no s'adeien amb els codis de gènere assignats a les dones. Malgrat tot, l'existència de dues xarxes escolars definides pel sexe de l'alumnat i del professorat i les legítimes aspiracions de les mestres no van permetre més ajornaments en la creació d'un cos d'inspectores.³⁶³ Algunes de les noves inspectores, com la de Barcelona Leonor Serrano, van assolir un gran renom i van tenir un paper clau en la renovació pedagògica i en la difusió de les idees feministes.

En definitiva, el panorama de principis de segle que hem descrit fins ara mostra una situació summament deficitària que, malgrat tot, començava a albirar alguns canvis significatius. Davant la insuficiència de les mesures legislatives i de les propostes oficials, van sorgir una sèrie d'iniciatives privades que, des de diversos pressupòsits ideològics més o menys vinculats a l'emergència d'un moviment feminista, intentaven pal·liar les mancances educatives que patien les dones.

7.3. EL FEMINISME LAIC

Algunes d'aquestes iniciatives van provenir dels corrents anticlericals, lliurepensadors, republicans i obrers. Sens dubte, una de les propostes més innova-

Galí, 1983, p. 292-293, i Consuelo FLECHA, «Profesoras y alumnas en los institutos de segunda enseñanza (1910-1940)», *Revista de Educación*, núm. extraordinari (2000), p. 280-283.

362. Sobre les primeres professores d'institut, vegeu Consuelo FLECHA, «Profesoras y alumnas...», p. 283-294. Sobre les primeres alumnes als instituts de segon ensenyament, vegeu Consuelo FLECHA, «La incorporación de las mujeres a los institutos de segunda enseñanza en España», *Historia de la Educación*, núm. 17 (1998), p. 159-178.

363. Vegeu Esther CORTADA, *Ser mestra a la Catalunya del segle XIX: L'escola pública com a espai professional transgressor*, Lleida, Pagès Editors, 2006, p. 388-399, i María Teresa LÓPEZ DEL CASTILLO, *Defensoras de la educación de la mujer: Las primeras inspectoras escolares de Madrid (1861-1926)*, Madrid, Consejería de Educación de la Comunidad de Madrid, 2003.

dores i que més repercussions posteriors va tenir va ser l'Escola Moderna, fundada per Francesc Ferrer i Guàrdia l'any 1901. Pel que fa a l'educació de les dones, l'experiència de l'Escola Moderna va destacar per la implantació de la coeducació entre nens i nenes, condició que Ferrer i Guàrdia considerava indispensable per millorar la situació de les dones, per allunyar-les de la influència religiosa i per incorporar-les a la causa del progrés. L'Escola Moderna va servir de model per a altres experiències dins del moviment d'escoles racionalistes, però també va influir en propostes més allunyades, com l'Escola Horaciana de Pau Vila.³⁶⁴

D'altra banda, des de finals del segle XIX, en els moviments lliurepensador i obrer van començar a destacar algunes dones de relleu que elaboraven propostes específicament adreçades a l'emancipació de les dones. Una de les pioneres va ser la líder anarquista Teresa Claramunt (1862-1931), que va promoure la instrucció de les obreres en el marc del moviment sindicalista de Sabadell, va impulsar propostes concretes de sindicalisme femení i va denunciar que l'obreria patia un grau de subordinació afegit pel fet de ser dona i, per tant, se la podia definir com l'esclava de l'esclau. L'any 1905 va publicar un opuscle titulat *La mujer. Consideraciones generales sobre su estado ante las prerrogativas del hombre*, on va recollir els seus plantejaments sobre la situació de les dones i va dibuixar les principals línies del pensament feminista anarquista desenvolupat durant la Segona República i la Guerra Civil. Claramunt denunciava els errors de l'educació femenina, reconeixia l'especificitat de l'opressió de les dones i acusava els homes de ser els causants de la seva situació d'inferioritat. Afirmava que la societat contra la qual calia lluitar es basava no només en l'explotació de la classe obrera, sinó també en les desigualtats i els antagonismes entre els dos sexes. Per tant, preconitzava que fossin les mateixes dones les que lluitessin per acabar amb la seva subordinació i defensava l'organització d'un moviment autònom de dones.³⁶⁵

Conseqüent amb les seves idees, l'any 1891 Teresa Claramunt va intentar sense èxit organitzar les obreres barcelonines en l'Agrupació de Treballadores de Barcelona, associació que es caracteritzava per ser obrerista, anarquista i feminista. Poc després d'aquest intent fallit, va col·laborar amb la que es conside-

364. Vegeu Pere SOLA, *Francesc Ferrer i Guàrdia i l'Escola Moderna*, Barcelona, Curial, 1978; *Las escuelas racionalistas en Catalunya (1909-1939)*, Barcelona, Tusquets, 1978; *Educació i moviment llibertari a Catalunya (1901-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1980, i Bru ROVIRA, *Pau Vila: He viscut!: Biografia oral*, Barcelona, La Campana, 1989.

365. Vegeu Laura VICENTE, «Teresa Claramunt (1862-1931): Propagadora de la causa de los oprimidos», *Historia Social*, núm. 53 (2005), p. 31-46; *Teresa Claramunt (1862-1931): pionera del feminismo obrerista anarquista*, Madrid, Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, 2006, i María Amalia PRADAS, *Teresa Claramunt, la virgen roja barcelonesa: biografía y escritos*, Barcelona, Virus, 2006.

ra la primera associació feminista de Catalunya, la Societat Autònoma de Dones. Aquesta associació, que va desenvolupar les seves activitats entre 1889 i 1892, no era pròpiament obrera ni anarquista, sinó que propugnava un feminisme de base social des de plantejaments lliurepensadors i donava una gran importància a l'educació. Les principals impulsores d'aquesta associació, amb les quals va col·laborar Teresa Claramunt, van ser l'activista lliurepensadora, republicana i maçona Ángeles López de Ayala (1856-1926) i l'escriptora espiritista Amalia Domingo Soler (1835-1909). L'associació organitzava activitats instructives i d'esbarjo i es proposava educar les dones en els valors del pensament lliure i els ideals de la ciutadania.

Per la seva banda, l'escriptora espiritista Amalia Domingo Soler va dirigir entre 1879 i 1899 el setmanari publicat a Gràcia *La Luz del Porvenir*, escrit només per dones i dirigit a les dones. Es tractava d'una revista on col·laboraven lliurepensadores, espiritistes, materialistes i escriptores d'altres tendències, que pretenien inculcar una «lògica civil» i anticlerical a les dones. Sovint es publicaven articles on s'exaltaven figures femenines que havien lluitat contra situacions injustes. Entre les seves reivindicacions destacaven la necessitat d'ampliar la instrucció femenina, sobretot de les obreres, i la defensa de l'important paper socialitzador de les dones. Com s'afirmava en un dels exemplars de la revista, els homes no podrien seguir avançant en el camí del progrés sense el suport de les dones.³⁶⁶ En definitiva, aquesta revista va ser una publicació deïsta i teosòfica, anticlerical i republicana, propagadora del racionalisme científic, del pacifisme, de l'abolició de la pena de mort i de la redempció social dels presos, i partidària de l'emancipació moral i intel·lectual de les dones, de la igualtat entre els sexes i de la supressió de tot tipus de privilegi. En paraules d'Amalia Domingo: «Hay que despertar a esas dormidas siervas que besan las argollas que las aprisionan.»³⁶⁷

366. Pere SÁNCHEZ FERRÉ, «Hombres, ¿queréis avanzar sin interrupción por las hermosas sendas del progreso? Haced vuestra aliada a la mujer», *La Luz del Porvenir*, núm. 4 (17 juny 1886), reproduït a Pere SÁNCHEZ FERRÉ, «Els orígens del feminisme a Catalunya: 1870-1926 (1)», *L'Avenç*, núm. 222 (1998), p. 9.

367. Reproduït a Gerard HORTA, *Cos i revolució: l'espiritisme català o les paradoxes de la modernitat*, Barcelona, Edicions de 1984, 2004, p. 256. Del mateix autor vegeu *De la mística a les barricades: introducció a l'espiritisme català del XIX dins el context ocultista europeu*, Barcelona, Proa, 2002. Sobre la figura d'Amalia Domingo, vegeu M. Dolores RAMOS, «Heterodoxias religiosas, familias espiritistas y apóstolas laicas a finales del s. XIX: Amalia Domingo Soler y Bélen de Sárraga Hernández», *Historia Social*, núm. 53 (2005), p. 65-83. Vegeu també Neus AGUADO, «La descoberta del desert: Amalia Domingo Soler - Martha Jane Cannary (Calamity Jane) - Alejandra Pizarnik», a Maria Mercè MARÇAL (ed.), *Cartografies del desig: Quinze escriptores i el seu món*, Barcelona, Proa, 1998, p. 87-108, i María del Carmen SIMÓN PALMER, «Mujeres rebeldes», a G. DUBY i M. PERROT (dir.), *Historia de las mujeres: El siglo XIX*, Madrid, Taurus, 1993, vol. 4, p. 629-641.

L'any 1896 la feminista i republicana federal Belén de Sárraga (1872-1950), col·laboradora de *La Luz del Porvenir* i instal·lada temporalment a Gràcia, va intentar infructuosament portar endavant a Barcelona una Associació Lliurepensadora de Dones, que també va tenir la cooperació puntual de Teresa Claramunt.

Dos anys més tard es va crear a Gràcia la Societat Progressiva Femenina (1898-1919), associació feminista liderada per Ángeles López de Ayala, una de les col·laboradores més assídues de *La Luz del Porvenir* i mestra d'una escola laica. Entre les membres més actives de la Progressiva destaquen Júlia Aymà i Dolores Zea, també mestres d'escoles laiques.

Aquesta nova agrupació, que es podria considerar hereva de la Societat Autònoma de Dones, propugnava l'allunyament de les dones de la influència de l'Església catòlica com a principal via per aconseguir l'emancipació i la igualtat entre els dos sexes. Les dones havien d'assolir la llibertat de consciència per emancipar-se de la tutela masculina. L'educació de les dones era un dels seus principals eixos d'actuació i, a més d'organitzar conferències sobre diversos temes, va sostenir una escola racionalista que impartia classes diürnes i nocturnes per a noies treballadores. També es va organitzar un orfeó, que actuava en centres obrers i republicans, i una companyia de teatre. A més de les activitats al propi local, la Societat Progressiva Femenina va participar en molts mítings lliurepensadors, republicans i anticlericals, i la seva presidenta va pronunciar un gran nombre de conferències a Barcelona i la rodalia. D'altra banda, l'any 1900 existia una filial de la Societat Progressiva Femenina a Sant Martí de Provençals i l'any 1901 n'hi havia una altra a Sabadell.³⁶⁸

Aquestes feministes republicanes, que inicialment es van adherir a la Solidaritat Catalana, però més tard es van vincular al lerrouisme, van organitzar actes multitudinaris com la manifestació feminista del 10 de juliol de 1910, on milers de dones van sortir al carrer al centre de Barcelona, a favor de la llibertat de consciència i en contra del clericalisme. L'objectiu era protestar contra la interpretació que es feia de l'article 11 de la Constitució relatiu a la llibertat de culte. Les manifestants van lliurar al governador civil un plec amb milers de signatures i Ángeles López de Ayala va fer un parlament, aclamat amb visques a la llibertat i a la República. També hi va haver manifestacions en altres localitats, com ara Reus, Mataró o Manresa.

Ángeles López de Ayala va dirigir diverses revistes, entre les quals *El Gladiador*, òrgan de la Societat Progressiva Femenina, fundat el 1906, *El Libertador*, *periódico defensor de la mujer y órgano del librepensamiento* (1910) i, més

368. Pere SÁNCHEZ FERRÉ, «Els orígens del feminisme a Catalunya: 1870-1926 (2)», *L'Avenc*, núm. 223 (1998), p. 7.

tard, *El Gladiador del Librepensamiento* (1914), publicacions on s'informava del moviment sufragista europeu i es reclamava l'emancipació de les dones. Aquest feminisme progressista va anar decantant-se cap a una defensa clara dels drets polítics de les dones, especialment a partir de la Primera Guerra Mundial. En concret, Ángeles López de Ayala ja havia defensat sense èxit la concessió del vot a les dones en el Primer Congrés Lliurepensador Espanyol, celebrat a Barcelona a l'octubre de 1910.³⁶⁹ La majoria dels participants al congrés s'hi van pronunciar en contra, atès el retard secular que patien les dones espanyoles.³⁷⁰

Pel que fa al moviment anarquista, a més de Teresa Claramunt, cal destacar la figura de la publicista i mestra racionalista Teresa Mañé (1865-1939), *Solledad Gustavo*, que defensava la coeducació i la igualtat de drets entre homes i dones. L'any 1898, en un article titulat precisament «El feminismo», terme que tot just començava a utilitzar-se per definir el moviment a favor de l'emancipació de les dones, Teresa Mañé afirmava que les dones només demanaven els drets civils que els corresponia com a éssers humans lliures i, per tant, volien que se les alliberés de la tutela dels homes i que la llei les tractés de forma igualitària. Si s'obrien les universitats a les dones i se'ls concedien els mateixos drets que als homes, ja no caldria seguir amb més discussions estèrils sobre les seves aptituds intel·lectuals, atès que els mateixos fets aviat donarien proves palpables de les seves capacitats.³⁷¹

7.4. EL FEMINISME CATÒLIC I CATALANISTA

7.4.1. DOLORS MONSERDÀ

Amb la preocupació per l'educació també com a eix central, però des d'uns pressupòsits ideològics molt distants, cal destacar la figura de l'escriptora Do-

369. Vegeu «Ángeles López de Ayala y Molero», a *Mujeres en la historia de España: Enciclopedia biográfica*, Barcelona, Planeta, 2000, p. 570-572. Vegeu també Mary NASH, «El feminisme al Principat», a *Història de la dona*, València, Eliseu Climent, 2003, p. 17-21 (col·leccionable d'*El Temps*), i Antònia CARRÉ i Concepció LLINÀS, *La lluita de les dones per la seva ciutadania*, Barcelona, Institut Català de la Dona, 1995, p. 122-125.

370. Pere SÁNCHEZ FERRÉ, «Els orígens del feminisme... (2)», p. 9. Vegeu també, del mateix autor, *La maçoneria a Catalunya 1868-1936*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Edicions 62, 1990, p. 147-175.

371. Teresa MAÑÉ, «El feminismo», *La Revista Blanca* (Madrid), núm. 3 (1 agost 1898), p. 68, reproduït a Raquel de la ARADA, *Dones a Catalunya en la transició de l'antic règim...*, p. 183. Vegeu «Teresa Mañé i Miravet», a *Mujeres en la historia de España...*, p. 580-582.

lors Monserdà (1845-1919), principal representant del feminisme catòlic vinculat al catalanisme polític de principis del segle XX. Tot i la seva orientació política conservadora, Monserdà no va dubtar a fer-se seu el nou vocable i elaborar-ne una versió compatible amb les seves creences i el seu entorn social. El feminisme que va defensar Monserdà s'allunyava dels plantejaments del feminisme laic i del sufragisme anglosaxó, però no deixava de reclamar una redefinició dels estrets codis de gènere de l'època.

L'any 1907 Dolors Monserdà va pronunciar una conferència titulada *El feminisme a Catalunya*, on afirmava que l'avenç del feminisme a tots els països era ja imparable i, per tant, calia analitzar aquest fenomen per tal d'extreure'n els aspectes pràctics i positius que podien ser útils per a les dones catalanes. Val a dir que, segons Monserdà, el feminisme era una obra de total responsabilitat masculina, ja que la llavor d'aquest moviment s'havia desenvolupat «a l'escalf de les iniquès arbitrietats» de la conducta dels homes.³⁷²

Monserdà feia un repàs a les iniciatives portades a terme a diferents països europeus per dones d'elevada posició social a favor de l'educació i la millora de les condicions de treball de les dones obreres, i proposava que les catalanes seguessin aquest exemple i adoptessin un feminisme pràctic i cristià que es convertís en una obra de la dona per a la dona. En aquesta proposta i en la seva evolució posterior es fa evident la influència del feminisme catòlic francès, del qual va extreure models a imitar.

Poc després, durant l'any 1909 Monserdà va publicar el primer llibre que reivindicava a Catalunya el terme *feminisme*. A les primeres pàgines del seu *Estudi feminista*, Monserdà afirmava que des de l'any 1869, quan va escriure el primer article sobre l'educació de la dona, ella mateixa havia estat fent feminisme, entès com

[...] treballar pel millorament de la dona, per la defensa dels seus drets, per a protestar de les vexacions i de les injustícies de les quals se la fa objecte; i, en fi, pel perfeccionament de la seva missió a la família i a la societat.³⁷³

Monserdà es queixava del fet que una errada orientació del feminisme ja havia arribat a Catalunya, als centres laics, on s'exposaven doctrines utòpiques que tergiversaven els principis de la religió, la família i la societat. Malgrat l'e-

372. Dolors MONSERDÀ, *El feminisme a Catalunya*, Barcelona, Llibreria Francesch Puig, 1907, p. 5.

373. Dolors MONSERDÀ, *Estudi feminista, orientacions per a la dona catalana*, Barcelona, Lluís Gili, 1909, p. 3-4. Hem normalitzat el text.

xistència de desviacions, Monserdà defensava que el feminisme era una absoluta necessitat. Primer perquè a Catalunya, com arreu, existia un elevat nombre de dones víctimes del despotisme i la brutalitat dels seus marits i, per tant, calien reformes legislatives que reconeguessin els drets de l'esposa. Segon, perquè existia un nombre cada vegada més alt de dones solteres que necessitaven una ampliació de les sortides laborals per tal de poder guanyar-se la subsistència. Finalment, hi havia un gros contingent de dones obreres que patien una situació deplorable, una explotació «civilitzada», i els calia tot tipus de protecció a nivell legislatiu, associatiu, sindical, etc. Podem comprovar que, malgrat la moderació dels seus plantejaments, Monserdà reclamava una ampliació considerable del marge d'actuació de les dones i una dignificació del seu estatus i, per tant, arribava a qüestionar alguns dels pressupòsits que marcaven les pautes de conducta de cada sexe. No és d'estranyar que el seu llibre obrís el debat en la societat catalana de principis de segle.

Monserdà va tenir una gran projecció social, ja que va participar i obtenir premis en diversos certàmens literaris, com els Jocs Florals; va desenvolupar una intensa tasca periodística, amb col·laboracions en moltes revistes i diaris, com el *Diari Català* de Valentí Almirall o *La Renaixença* i *La Veu de Catalunya*, i va exercir una labor propagandística per mitjà de conferències llegides en diverses entitats. L'any 1916 va aplegar una selecció d'articles i conferències de temàtica social, especialment referides a la situació de les dones, en el llibre *Tasques socials*, on s'inclou un escrit de l'any 1913 sobre l'educació de les noies camperoles.³⁷⁴

Pel que fa a la seva faceta de novel·lista, cal destacar que les seves protagonistes eren sempre dones del seu temps, que vivien experiències i problemàtiques extremes de la vida real i de l'univers femení de l'època. Per tant, les novel·les de Monserdà, a més de tenir un elevat valor històric i testimonial, reflecteixen una voluntat educadora que pretenia transmetre a les dones una sèrie de valors, com la fortalesa, la cultura i la capacitat de decisió.

El seu discurs, tot i ser de caràcter conservador i confessional, incloïa elements de modernització que es feien especialment evidents quan tractava temes educatius. Com en el cas de moltes altres dones de la seva època, les reivindicacions relacionades amb l'educació tenien un gran pes específic i pretenien assolir una millor formació intel·lectual de les dones. Monserdà afirmava que les dones havien de fer estudis superiors per al seu propi perfeccionament i el seu propi goig i «per tenir per ella mateixa, i no passar pel sedàs, no sempre impar-

374. Dolores MONSERDÀ, «La educació de les noies», a *Tasques socials*, Barcelona, Parera, 1916, p. 129-133.

cial i desinteressat de la intel·ligència masculina, el veritable concepte de les cosses». ³⁷⁵ D'altra banda, la instrucció era especialment important en el cas de les dones solteres, ja que el celibat femení, cada vegada més nombrós, havia de passar a considerar-se com un estat tan honorable com el del matrimoni. Des de petites, les noies havien de ser educades no només per ser casades o monges, sinó també per ser solteres o vídues. Per tant, havien de ser conscients de l'existència d'altres vies i deixar d'anar al matrimoni com a única forma d'assegurar-se la subsistència o per rutinària imitació del que feien les altres noies.

L'altre eix important de la seva concepció del feminisme se centrava en el treball femení i en la dignificació de les activitats laborals de les dones obreres i camperoles. Aquesta preocupació la va portar a fundar, l'any 1910, el Patronat d'Obreres de l'Agulla i a impulsar la creació de la Lliga de Compradores. Tal com havia exposat als seus escrits, considerava que les dones burgeses havien de realitzar una tasca protectora envers les dones treballadores, tant per raons humanitàries, com per evitar possibles radicalitzacions. El Patronat d'Obreres de l'Agulla pretenia donar solucions al problema del treball a domicili, mal pagat i sense control d'horaris i condicions laborals. El Patronat sostenia un taller propi per tal d'assegurar les vendes i els encàrrecs a les cosidores i oferia una borsa de treball, assistència mèdica i formació per mitjà de xerrades de tipus cultural. La Lliga de Compradores pretenia exercir una tasca de sensibilització entre les dones burgeses, perquè només compressin en establiments on es vetllés per les condicions de treball de les cosidores. ³⁷⁶

En definitiva, el feminisme de Monserdà proposava un nou model de dona basat en els valors tradicionals de la cultura catalana, el pensament catòlic i les idees polítiques conservadores. El seu catalanisme es va concretar en la mobilització de les dones per la defensa de les reivindicacions nacionalistes, però, al mateix temps, en el reconeixement d'un elevat grau de protagonisme femení en el procés de construcció de la societat catalana. Així, l'any 1906 va participar com a redactora a *Or i Grana*, el setmanari impulsat per la Lliga Patriòtica de Dames, vinculada a la Solidaritat Catalana, i, més endavant, a la revista *Feminal*, dirigida per Carme Karr. Pel que fa a *Or i Grana*, cal destacar que va mostrar interès per l'educació de les dones, però ho va fer exaltant el paper que aquestes havien de desenvolupar dins la família i la llar. Com s'afirmava al primer nú-

375. Dolores MONSERDÀ, *Estudi feminista...*, p. 24.

376. M. Carme MAS, *Dolors Monserdà: 150è aniversari: 1845-1994*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura: Institució de les Lletres Catalanes, 1995, p. 8 i 9. Vegeu també Núria BORRELL, «Dolors Monserdà educadora», a *Pedagogia del segle XX en femení*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Pedagogia, 2000, p. 13-29, i *Dolors Monserdà i la pedagogia social*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Pedagogia, 1999.

mero de la revista, «El fonament de la Pàtria és la Família, el fonament de la Família és la Dona [...] Que cada casa, per amor de les dones, sigui un recer de la causa catalana: així complim la nostra missió. Dones catalanes: fent Pàtria, fem Família, fent Llar, fem Amor.»³⁷⁷ Evidentment, *Or i Grana* va rebutjar explícitament el sufragi femení.³⁷⁸ Com veurem tot seguit, *Feminal* va oferir una visió menys restringida de les catalanes.

La trajectòria de Dolors Monserdà es pot considerar capdavantera, almenys pel que fa a la seva classe social, la burgesia, ja que es va convertir en la iniciadora d'un moviment feminista de caràcter catòlic i catalanista que, com veurem seguidament, va deixar la seva empremta en dones de generacions posteriors, que van seguir les seves passes. D'altra banda, Dolors Monserdà no es veia com un cas aïllat, sinó que es reconeixia deixeble de les escriptores de la Renaixença, i molt especialment de la poeta Josepa Massanés (1811-1887), a la qual ja havia dedicat un article l'any 1879 i de qui va publicar la biografia l'any 1915.

Aquesta biografia, la va escriure precisament per donar suport a una campanya, sustentada també per la revista *Feminal*, que demanava a l'Ajuntament de Barcelona la realització d'un retrat de Josepa Massanés per incloure'l a la Galeria de Catalans Il·lustres. L'Ajuntament hi va accedir un any i mig després de la primera petició i l'encàrrec es va fer a la pintora modernista Lluïsa Vidal, il·lustradora de *Feminal*. A l'acte de col·locació del retrat es va llegir un fragment de la biografia realitzada per Dolors Monserdà.³⁷⁹

7.4.2. CARME KARR I FEMINAL

Si Dolors Monserdà reconeixia el mestratge de Josepa Massanés, l'escriptora i periodista Carme Karr (1865-1943) també ho feia amb Dolors Monserdà i es referia a ella com a la degana de les escriptores catalanes. Es podria dir que les successives generacions de dones implicades en la demanda de nous drets i

377. Reproduït a Cristina DUPLÀA, «Les dones i el pensament conservador català contemporani», a Mary NASH (cur.), *Més enllà del silenci...*, p. 185. Hem normalitzat el text.

378. Vegeu Concha FAGOAGA, *La voz y el voto de las mujeres: 1877-1931*, Barcelona, Icaria, 1985, p. 114.

379. Vegeu Marcy RUDO, *Lluïsa Vidal, filla del modernisme*, Barcelona, La Campana, 1996, p. 195-196. Sobre Dolors Monserdà vegeu també «Dolors Monserdà, entre la novel·la i el 'lliurecanvi'», a Marta PESSARRODONA, *Donasses: Protagonistes de la Catalunya moderna*, Barcelona, Destino, 2006, p. 13-21; Mary NASH, «El feminisme al Principat», a *Història de la dona*; Antònia CARRÉ i Concepció LLINÀS, *La lluita de les dones per la seva ciutadania*.

noves consideracions socials són ser un reflex del procés de conscienciació feminista que anava produint-se, de forma no lineal, en la societat catalana.

Carme Karr ja havia estat col·laboradora de la revista *Or i Grana* i, quan aquest setmanari va deixar de publicar-se, va rebre l'encàrrec de dirigir un suplement de *La Il·lustració Catalana*. Així va néixer, el 28 d'abril de 1907, la revista *Feminal*, on, a més de Carme Karr, que utilitzava el pseudònim de *Joana Romeu*, hi escrivien Dolors Monserdà, Maria Domènech, Mercè Padrós, Maria Dolors Cortada i altres dones de renom. Es va publicar mensualment fins a l'any 1917. A diferència d'*Or i Grana*, *Feminal* es va caracteritzar per una major autonomia respecte a la tutela masculina, per abandonar l'actitud protectora d'altres revistes per a dones i per donar prioritat al vessant informatiu amb trets clarament reivindicatius.³⁸⁰ Des dels seus inicis la revista va reclamar nous espais per a les dones en el món de la cultura i la societat en general, i va criticar el monopoli masculí en aquests àmbits. Es pot afirmar que *Feminal* es va convertir en l'element aglutinador de les dones catalanes de classe mitjana amb aspiracions intel·lectuals i professionals i en la revista portaveu del feminisme catalanista de principis del segle XX.

La mateixa Carme Karr, ànima de la revista, va afirmar alguns anys després que, en el moment d'iniciar-se la trajectòria de *Feminal*, algunes persones li havien expressat la seva preocupació en considerar que no trobaria notícies suficients per donar contingut a la revista. En canvi, ella opinava que «no eren les dones de mèrit real, les que mancaven en la nostra terra, sinó l'ambient en què es poguessin moure lliurement, sinó d'una mà que les ajudés a rompre la broma d'obscuritat en què vivien i laboraven [...] 'Deixeu fer... ja sortiran, no tingueu por, els temes per a *Feminal!*'».³⁸¹ Passats sis anys, Carme Karr considerava que els objectius inicials s'havien assolit abastament, ja que no havia sortit cap número que no donés a conèixer el treball artístic o pràctic d'una dona.

A les seves vint pàgines, la revista donava informació sobre el moviment sufragista d'Europa i els Estats Units, i sobre les novetats locals i internacionals relacionades amb els avenços en la situació de les dones, com ara congressos, exposicions, etc. També incloïa un relat breu, poesia, partitures musicals, de vegades compostes per la mateixa Carme Karr, i reportatges sobre les activitats de dones artistes, esportistes o científiques, o sobre viatges realitzats per alguna de les col·laboradores.

380. Vegeu Isabel SEGURA i Marta SELVA, *Revistes de dones (1846-1935)*, Barcelona, Edhasa, 1984, p. 51-56, 249-251 i 257-258; Mary NASH, «El feminisme al Principat»; Antònia CARRÉ i Concepció LLINÀS, *La lluita de les dones per la seva ciutadania*.

381. *Feminal* (25 febrer 1912), reproduït a Carme ARNAU, «Carme Karr i 'Feminal'», *Revista de Catalunya*, núm. 221 (2006), p. 88. Hem normalitzat el text.

D'altra banda, la revista en els seus deu anys de vida es va fer ressò d'un considerable nombre de conferències centrades en temes relacionats amb les dones i amb la seva educació o amb l'incipient feminisme. Sens dubte, *Feminal* demostra que el feminisme era un tema candent a la Catalunya de principis del segle XX.

La revista anava adreçada a un públic femení de nivell cultural i econòmic mitjà o alt i, com desitjava la mateixa Carme Karr, una de les seves principals aportacions va ser la de fer visibles les dones de la Barcelona de principis del segle XX. A la publicació, hi apareixien un bon nombre de fotografies, amb una acurada presentació, on es veien representades dones realitzant diverses activitats relacionades amb l'esport, la cultura, el treball, etc. Així, un dels principals mèrits de *Feminal* va ser donar visibilitat i reconeixement social a les dones que, sovint des de l'ombra, portaven a terme tasques, algunes de tradicionals i altres d'innovadores, però totes elles de gran valor social. De vegades, es presentaven imatges que trencaven molts dels esquemes vinculats als codis de gènere dominants. Aquest va ser el cas de la fotografia d'una jove estudiant de medicina a punt de fer una autòpsia que es va publicar l'any 1909.³⁸² En un moment en què les dones encara no podien matricular-se lliurement a les universitats, la publicació d'aquesta fotografia podia actuar de revulsiu i tenir un clar sentit reivindicatiu.

Les informacions de *Feminal* ens permeten tenir coneixement del gran nombre de dones que a principis del segle XX realitzaven activitats artístiques, literàries, musicals, educatives, esportives, benèfiques, etc. Hi apareixen noms coneguts i d'altres que han quedat injustament en l'oblit i que caldria recuperar. Una d'aquestes figures, que fa pocs anys ha començat a cobrar un merescut però encara insuficient reconeixement, és el de la pintora modernista Lluïsa Vidal. Com a dibuixant encarregada de fer les il·lustracions dels relats breus que publicava *Feminal*, va posar imatges a contes de les millors escriptores catalanes del moment. Gràcies a la seva contribució, disposem de retrats de les principals col·laboradores de la revista i de les personalitats femenines del moment, com Carme Karr, Dolors Monserdà, Francesca Bonnemaison o Caterina Albert. Així, *Feminal* ofería una petita galeria de catalanes il·lustres que tenia una forta càrrega simbòlica i que eixamplava l'abast modernitzador del seu discurs. Com ha destacat Mary Nash, la publicació dels «rostres d'aquestes dones era tota una afirmació de plasmació i reconeixement que reforçava els seus articles».³⁸³

382. Vegeu Carme ARNAU, «Carme Karr i 'Feminal'», p. 89. Vegeu també, de la mateixa autora, «El feminisme a l'Ateneu Barcelonès i a 'Feminal': Carme Karr», *Serra d'Or*, núm. 561 (2006), p. 17-21.

383. Mary NASH, «La revista 'Feminal' i el seu entorn, 1907-1917», a *Lluïsa Vidal, pintora: una dona entre els mestres del modernisme*, Barcelona, Fundació la Caixa, 2001, p. 79.

Un àmbit encara insòlit que va ocupar especialment les redactores de *Feminal* va ser el dels esports, on les dones tot just començaven a obrir-se camí, inclòs el camp de la competició. En el seu afany de mostrar dones que trenquen motlles, hi van apareixen un bon nombre de dones pioneres, com aviadores, futbolistes, ciclistes, nedadores, etc.

Pel que fa a les informacions foranes, *Feminal* tenia corresponsals a París, Londres i Madrid. La revista va informar sobre les activitats dels moviments feministes d'altres països, sense deixar de banda les actuacions del feminisme sufragista anglès més radical. En aquest sentit, es pot qualificar *Feminal* d'espai d'informació feminista amb una òptica de pluralitat.³⁸⁴ La corresposal a Madrid era la mestra, periodista i escriptora Carmen de Burgos Seguí, qui anys després es va convertir en una activista a favor del sufragi femení.

El treball de les dones era també un dels centres d'interès de la revista i es reclamava el dret a tenir un treball remunerat i l'ampliació del ventall de sortides professionals obertes a les noies. Les pèssimes condicions laborals de les obres de l'agulla també van ser objecte de més d'un article. En general, es propugnava la dignificació de totes les feines realitzades per les dones, incloses les més tradicionals. Així, quan s'exaltava la tasca professional i divulgadora d'una doctora en medicina, s'aprofitava per remarcar que també era una mestressa de casa i mare exemplar. Per a les redactores de *Feminal*, la realització d'una tasca professional no era incompatible amb la plena responsabilitat en la cura de la família. Fins i tot es criticava que eren les dones professionals les que havien d'assumir tasques socials i humanitàries que corresponien a les dones burgeses amb més disposició de temps.³⁸⁵

Feminal, des dels seus inicis, va reivindicar el dret de les dones a una educació moderna i de qualitat. De fet, ja en el primer número s'afirmava que un dels principals objectius de la revista era elevar el nivell intel·lectual i cultural de les dones catalanes. Per tant, *Feminal* tenia una clara finalitat educativa. A la revista es van publicar diversos escrits que tractaven aspectes educatius, com l'article aparegut el mes d'abril de 1912, signat per la mestra i pedagoga Maria Baldó, on es criticava l'excessiu protagonisme de les labors als programes de les escoles de nenes o les ressenyes informatives sobre les conferències que l'any 1915 va pronunciar Anna Maccheroni a l'Ateneu Barcelonès per divulgar el mètode Montessori. De fet, des de la revista no només es reclamava una formació femenina més en consonància amb el nou segle, sinó que també s'atorgava un paper rellevant a les dones, mestres i pedagogues, dins del moviment de renovació pedagògica.

384. Vegeu Mary NASH, «La revista 'Feminal'...», p. 89.

385. Carme ARNAU, «Carme Karr i 'Feminal'», p. 95.

En un cicle de conferències impartides a l'Ateneu Barcelonès l'any 1910, Carme Karr ja havia expressat les seves prioritats. Després de criticar durament el tipus d'educació que rebien les noies de la burgesia en els col·legis de monges, regits per religioses sense títol professional i amb un nivell cultural baix i que, a més, atès el seu aïllament, desconeixien «les coses més essencials de la vida», va fer la proposta de crear un Institut de Cultura Femenina. Aquest centre d'ensenyament superior per a noies joves d'entre quinze i divuit anys havia de tenir un ampli programa que incloïa una selecció dels coneixements propis dels estudis masculins, l'ensenyament de totes les belles arts, lliçons pràctiques d'higiene, medicina infantil i casolana, economia domèstica i cuina, lliçons d'ornamentació i estètica, cultiu de la sentimentalitat i vida a l'aire lliure, gimnàstica, exercici físic, jardineria, etc. Aquests continguts s'havien d'impartir a partir d'una metodologia renovadora que suprimís l'aprenentatge memorístic. La religió catòlica també tenia el seu lloc en el projecte, però Carme Karr no li donava un paper preponderant. En aquesta qüestió mantenia una posició menys compromesa que altres figures del feminisme catalanista conservador. Fins i tot, va intentar eludir possibles tergiversacions de la seva visió crítica sobre els col·legis religiosos femenins, afirmant que els masculins portaven a terme una tasca exemplar. Es va creure obligada a declarar que no era una sectària pel fet de criticar les monges just després de la Setmana Tràgica i va precisar que no eren certes les monstruositats que s'explicaven sobre aquests centres educatius, però tampoc eren els llocs on es trobaven les millors educadores de la joventut femenina.³⁸⁶

De fet, tot el seu projecte traspuava modernitat, racionalitat, higiene, capacitat de diàleg, tolerància i llibertat, característiques que devia considerar antitètiques a la mentalitat de les religioses. Malgrat les distàncies, Karr, com Monserdà, també justificava la necessitat d'un feminisme que contrarestés les accions d'una «raça de dones les quals, amb una teia encesa, saben, davant dels homes, anar a complir una terrible obra destructora».³⁸⁷

Carme Karr recordava que en altres països el problema del feminisme,

386. Karr explica que una de les seves filles havia mort a causa de les deficiències higièniques i alimentàries d'un d'aquests col·legis de monges. D'altra banda, en un paràgraf de la seva primera conferència, Carme Karr fa una velada referència al Pressupost de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona de 1908 i afirma que «no és el mateix escoles on s'inculquen als infants les més perverses i antisocials de les doctrines, i que són plantes d'ànimes perdudes per al bé i la virtut, i aquells centres de cultura on no es practiquen altres estudis que els científics, prescindint de tot predomini i de tot odi per cap de les religions existent» (Carme KARR, *Cultura femenina: Estudi i orientacions*, Barcelona, L'Avenç, 1910, p. 38). Hem normalitzat el text.

387. Carme KARR, *Cultura femenina...*, p. 157. Hem normalitzat el text.

que ella identificava amb el problema educatiu, havia merescut més interès per part dels polítics i els legisladors. En el cas català, ateses les deficiències educatives, el feminisme s'havia de contemplar des del sentit de la pau, la utilitat i l'amor. El que calia emprendre no eren revolucions ni emancipacions «mal-sanas», sinó evolucions. Així, la dona llatina aconseguiria desvetllar-se i, sense perdre l'antiga llar, buscava «un foc nou per a treure'n noves energies vitals».

Podem comprovar que Carme Karr i les redactores de *Feminal* propugnaven una evolució, impulsada per millores educatives, que impliqués una nova redistribució dels espais considerats femenins i masculins. Sense renunciar a l'espai familiar i domèstic, reclamaven que les dones assolissin un major protagonisme en la societat i en el món de la cultura.

Denunciaven que es mirés amb prevenció o es ridiculitzés una dona pel fet d'atrevir-se a trencar motlles. Exigien respecte i consideració per les dones que amb valentia es decidien a ocupar parcel·les masculines, però, al mateix temps, consideraven necessari puntualitzar que aquestes dones pioneres seguien assumint plenament i amb eficàcia les responsabilitats tradicionals dins l'àmbit familiar. L'educació era per a elles una prioritat absoluta, ja que era el mitjà que els permetria assolir bona part dels seus objectius més immediats. Elevar el nivell cultural de les dones era un primer pas imprescindible per tal de conquerir nous espais d'actuació dins l'esfera pública i el món del treball i per esdevenir persones autònomes amb capacitat de decisió.³⁸⁸

Hem vist que el feminisme català de principis del segle XX va ser un feminisme de caràcter social i cultural, on les reivindicacions de tipus educatiu van tenir una gran presència. Malgrat tot, des de la revista *Feminal* podem apreciar un procés de conscienciació que marca una evolució des de plantejaments que ignoren o rebutgen la demanda de participació política per part de les dones, fins a una reivindicació explícita del dret de sufragi. L'any 1910 Carme Karr afirmava que les dones catalanes

[...] no reivindicuem drets ni aixequem banderes. No demanem encara llocs en l'obra de la legislació, de l'Administració popular, per dret que hi tinguem. Els nostres esforços van a l'obra profitosa d'acció social, a aconseguir cultura i benestar...³⁸⁹

388. Vegeu Carme PANCHÓN i Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, «Carme Karr i el feminisme com a problema d'educació social», a *Pedagogia del segle XX en femení...*, p. 31-36, i «Carme Karr Alfonsetti, la Ur-feminista catalana», a Marta PESSARRODONA, *Donasses...*, p. 22-32.

389. *Feminal* (26 juny 1910), reproduït a Antònia CARRÉ i Concepció LLINÀS, *La lluita de les dones...*, p. 139.

En canvi, set anys més tard, en plena guerra europea, argumentava que la influència pacificadora de les dones aconsellava l'assoliment dels drets polítics. Lamentava que les dones instruïdes no poguessin votar i es queixava d'haver sentit en pròpia pell

[...] la injustícia social que em privava d'uns drets de ciutadania dels quals, en canvi, gaudeixen l'escombriaire del carrer, el mosso, el criat, etc.³⁹⁰

7.4.3. FRANCESCA BONNEMAISON I L'INSTITUT DE CULTURA I BIBLIOTECA POPULAR DE LA DONA

Com afirmava Carme Karr en un article de *Feminal* dedicat a elogiar la figura i l'obra de Francesca Bonnemaison (1872-1949), per a la «Paquita, l'activitat és vida».³⁹¹ Efectivament, la personalitat d'aquesta dona emprenedora no es pot deslligar de les seves activitats i de la seva obra mestra, l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. Francesca Bonnemaison no va deixar obra escrita, si exceptuem algun discurs adreçat a les noies de l'Institut de Cultura. El seu llegat no el podem trobar escrit en lletres de motlle, sinó en les trajectòries vitals del gran contingent de noies que van passar per l'espai de dones que ella i les seves col·laboradores van crear. Encara avui dia el seu testimoni ha estat recollit pel moviment feminista del segle XXI, que ha volgut fer reviure l'esperit de la seva obra.³⁹²

Les activitats de Bonnemaison van començar participant en l'obra benèfica de la parròquia de Santa Anna de Barcelona, l'Obra de Bones Lectures per a Obreres. El seu interès per millorar l'educació de les noies de les classes populars la va portar a fundar i dirigir la Biblioteca Popular de la Dona, que es va convertir en la primera biblioteca de dones d'Europa. La Biblioteca Popular es va inaugurar el 28 de març de 1909 als claustres superiors de Santa Anna. Va començar obrint els diumenges i dies festius, una hora al matí i una hora i mitja a la tarda. Les sòcies havien de pagar una quota de deu cèntims al mes o una pesseta a l'any. És de destacar la capacitat de Bonnemaison per connectar amb la realitat social que l'envoltava i per adoptar estratègies que afavorissin la par-

390. *Feminal* (2 setembre 1917), reproduït a Antònia CARRÉ i Concepció LLINÀS, *La lluita de les dones...*, p. 140. Hem normalitzat el text.

391. *Feminal* (29 maig 1910), reproduït a Carme ARNAU, «Carme Karr i 'Feminal'», p. 90.

392. Vegeu Isabel SEGURA i Anna CABÓ, «Francesca Bonnemaison i Carriols: Constructora de un espacio cultural de mujeres», *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 337 (2004), p. 21.

ticipació. Així, entre les activitats organitzades per la nova biblioteca, a més de la possibilitat de copiar patrons per a vestits i roba interior femenina i infantil o d'endur-se a casa llibres de labors o d'altres matèries, una vegada al mes es feia una concorreguda rifa de figurins de moda. Poc després, davant la gran demanda de llibres i receptes de cuina, es van començar a publicar uns fulls mensuals titulats «Comida explicada», on s'oferien receptes de fàcil comprensió. Però potser l'aspecte més atractiu de la nova institució va ser el clima que es va arribar a crear. Bonnemaïson i les seves col·laboradores van forjar un espai de relació entre dones on les joves podien intercanviar impressions, fer noves coneixences i aconseguir un major grau de seguretat, tot plegat en un àmbit lliure de la tutela familiar. Com va declarar Francesca Bonnemaïson a Carme Karr en un reportatge publicat a *Feminal*, les sòcies «són a casa seva, car això és de totes».³⁹³

La iniciativa va tenir una gran acollida, amb tres-cents vint sòcies abans de complir-se el primer any de funcionament. Així, un any després de la seva creació es va haver de fer una important remodelació que va donar lloc a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. La creació d'aquest centre cultural va requerir la constitució formal en forma de societat i, així, es va independitzar de l'Obra de Bones Lectures i, per tant, de la tutela directa dels sacerdots i de l'Església. El nou centre, traslladat a una casa del carrer Elisabets, propietat de la Casa de Misericòrdia, oferia, a més del servei de biblioteca, una àmplia gamma d'ensenyaments, com dactilografia, gramàtica castellana, francès, anglès, alemany, taquígrafia, càlcul mercantil o arts aplicades. Les alumnes havien de passar un examen d'ingrés adaptat a les matèries que volien cursar. A partir de l'any 1913 s'hi van afegir noves matèries agrupades en les anomenades classes especials o d'ampliació, com la comptabilitat i el dibuix, o en les classes setmanals de tipus complementari o domèstic, com la cuina pràctica, la rebosteria, la literatura, l'art decorativa, la religió, la botànica, la dansa i l'educació del ritme. A partir també de 1913 es van introduir les classes d'estiu, impartides entre juliol, agost i part de setembre.

La funció educativa del nou centre s'orientava en dos camps principals, l'ensenyament professional, en aquests primers moments enfocat cap a la costura i el comerç, i la formació espiritual, tasca encomanada a les dones d'elevada posició social, les quals havien de predicar amb l'exemple i conduir «amb germanívol afecte» les joves associades. En aquesta segona línia, l'any 1911 es van iniciar les converses instructives setmanals, que tractaven sobre diversos

393. Dolores MARÍN, *Francesca Bonnemaïson: Educadora de ciutadanes*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2004, p. 100.

temes, com el feminisme, l'art, la literatura o la sociologia.³⁹⁴ Com s'especificava en el seu reglament fundacional, la nova institució tenia com a principal objectiu «proporcionar a totes i en particular a les Obreres tot el que pugui ser-los útil per a guanyar-se millor la vida» i contribuir «a la seva major il·lustració, instrucció i esbarjo».³⁹⁵ En el mateix reglament s'establia que la «institució és exclusivament per a Dones, o per aquelles persones que obtinguin autorització especial per a visitar-la o servir-se'n».³⁹⁶ Des dels seus inicis, l'Institut de Cultura es va voler definir com un espai interclassista de solidaritat entre dones.

Pel que fa al model de dona que es volia assolir, s'exaltava la figura d'una dona forta, la fortalesa de la qual provenia precisament dels valors tradicionals femenins. Es pretenia:

Ensenyar a la dona el sant temor de Déu, la dolcesa i abnegació pel proïsme, fer-la forta de cos i ànima, donar-li optimisme de la vida per mitjà de l'educació dels sentiments i de la voluntat, procurar que tingui ideals, sigui per mitjà del treball o de l'estudi, segons pertanyin a una o altra esfera social, fer-la amant de la casa i de la família i que escampi l'amor i el bé al seu entorn.³⁹⁷

«La Cultura», terme col·loquial que es va anar imposant, va poder sostenir-se, a part de les quotes de les sòcies i les matrícules als diferents tipus de classes, per mitjà de donacions i subvencions obtingudes de diverses entitats i particulars, que actuaven com a mecenes i que Francesca Bonnemaison va saber atreure gràcies a la seva destresa i a les seves avantatjades relacions socials. També es comptava amb les aportacions regulars de les sòcies i els socis protectors, les quals acostumaven a constituir una de les partides més importants dels ingressos de la institució.

El mes de juliol de 1911 es va inaugurar la borsa de treball, una nova face-

394. Vegeu Dolors MARÍN, *Francesca Bonnemaison...*, p. 115, i Elisenda MACIÀ, *Ensenyament professional i orientació catòlica d'una nova professió femenina: la dona oficinista (1909-1936)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, 1986, p. 81 (tesi de llicenciatura inèdita).

395. *Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona: Reglament*, Barcelona, 1910, reproduït a E. MACIÀ, «L'Institut de Cultura: un model de promoció cultural per a la dona catalana», *L'Avenc*, núm. 112 (1988), p. 18.

396. Reproduït a Elisenda MACIÀ, *Ensenyament professional...*, p. 79.

397. *Memòria presentada per l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona a l'Assemblea Diocesana d'Acció Catòlica*, Barcelona, 1911, p. 8. Reproduït a Elisenda MACIÀ, *Ensenyament professional...*, p. 82. Hem normalitzat el text.

ta de l'Institut de Cultura que va tenir gran transcendència en la trajectòria posterior de la institució. La borsa de treball recollia una gran diversitat d'ocupacions, com taquimecanògrafa, mecanògrafa, auxiliar d'escriptori, caixera, dependenta, institutriu, senyora de companyia, professora auxiliar, professora particular, cosidora o modista a domicili, oficial o aprenenta de modista i brodadora i altres treballs manuals. A partir de 1916 la borsa de treball es va reestructurar en cinc grups, que eren: dependents d'escriptori, dependents de comerç, professores i institutrius, professionals i, per acabar, servei domèstic i senyores de companyia. Entre 1911 i 1917 van obtenir col·locació un total de 1.123 noies i la xifra va anar creixent al llarg dels anys, de forma que es va arribar a assolir una mitjana d'unes mil noies col·locades per any.

D'altra banda, l'Institut de Cultura va continuar la seva expansió i l'any 1916 ja tenia 3.190 sòcies. La biblioteca també va seguir creixent i l'any 1911 albergava més de cinc mil exemplars, per arribar l'any 1935 a més de vint-i-dos mil llibres registrats. Durant el curs 1916-1917, les classes anomenades generals comprenien les següents matèries: gramàtica castellana, català, aritmètica, geografia, geometria, història, francès, anglès, alemany, taquigrafia, dactilografia, càlcul mercantil, tenidoria de llibres, art aplicat i professional, flors artificials, puntes de coixí, puntes d'agulla, brodat a mà, brocat a màquina, costura i educació física. També se seguien impartint les classes especials i complementàries abans esmentades i s'havien introduït els anomenats Grau d'Estudis Preparatoris de Cultura General i Curs d'Estudis Superiors de Cultura General.

El procés d'expansió va portar a iniciar una àmplia campanya econòmica amb vista a recollir diners per adquirir un local propi que respongués a les necessitats creixents de l'Institut. Es va recórrer als donatius, subvencions oficials o crèdits i l'apadrinament de les aules i les dependències del nou edifici. Finalment, a l'octubre de 1922 es va inaugurar el nou local situat al carrer Baix de Sant Pere. L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona tenia aleshores unes cinc mil sòcies, que van seguir augmentant fins arribar a més de vuit mil l'any 1930. A la nova seu es van ampliar les activitats i es va iniciar l'ensenyament secundari. Durant els últims anys de vida de l'Institut es van obrir filials o centres afins a diverses ciutats catalanes, com Reus, Vic, Badalona, Igualada i altres. La projecció exterior d'aquest centre sempre va ser notable i va gaudir d'un ampli ressò i un alt grau de prestigi a la ciutat de Barcelona. L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona va deixar de funcionar com a tal quan va esclatar la Guerra Civil, ja que la seva fundadora i ànima del centre es va exiliar a Suïssa. El seu compromís polític com a organitzadora de la secció de dones de la Lliga Regionalista i com a candidata a les eleccions municipals de 1934 la posava en perill. Quan va acabar la guerra el local de l'Institut de Cultura va pas-

sar a ser controlat per la Secció Femenina de la Falange, i Francesca Bonnemaison no hi va tornar a posar els peus, tot i viure a Barcelona.³⁹⁸

En resum, la iniciativa de Francesca Bonnemaison destaca pel seu caràcter innovador i per la seva gran repercussió. Tot i partir d'uns pressupòsits conservadors, vinculats al projecte noucentista impulsat pels polítics de la Lliga, i de plantejaments paternalistes propers al catolicisme social, la seva pràctica quotidiana i la seva magnitud van superar amb escreix les bases ideològiques inicials. D'exercir una acció tutelar sobre les noies de classe obrera necessitades d'una educació bàsica, es va passar a formar un gran contingent de noies de diverses classes socials, amb un predomini de les de classe mitjana, que, gràcies a la preparació obtinguda i a l'experiència de compartir un espai cultural propi —regit jeràrquicament, però regit per dones—, van poder assolir una independència econòmica i un grau de seguretat i autoestima que ultrapassaven els estrets límits dels codis de gènere dominants. La insistència a remarcar la primordial missió de la dona dins la llar i la família difícilment podia arribar a entorbolir l'efecte alliberador que per a diverses generacions de barcelonines va tenir l'Institut de Cultura com a plataforma d'accés al món de la cultura i del treball.

7.5. FEMINISME I EDUCACIÓ DE LES DONES

Hem vist com la deficient situació educativa que patien les dones en iniciar-se el segle XX va determinar que, des de dos corrents del feminisme molt allunyats políticament, s'optés per reivindicar importants millores en l'ensenyament femení i portar a terme iniciatives en aquesta línia.

Les feministes que provenien dels ambients obrers i lliurepensadors veien l'educació com una via per desfer-se dels prejudicis i els atavismes que impediien la incorporació de les dones a la lluita per una societat més justa i sense privilegis. En aquesta línia, consideraven que alliberar-se de la influència de l'Església catòlica era un pas previ a qualsevol altre intent d'emancipació. Tot i concebre la seva lluita com a part integrant d'una lluita més global contra la intolerància i la injustícia, van optar per organitzar un moviment autònom de dones que, dirigit per les mateixes implicades, se centrés en les reivindicacions i les necessitats educatives específiques del col·lectiu. A més de la importància que es donava a la instrucció com a eina d'alliberament, cal destacar que algunes de les dirigents

398. Vegeu «Francesca Bonnemaison o la força de la raó burgesa», a Marta PESSARRODONA, *Donasses...*, p. 52.

més destacades es dedicaven professionalment a l'ensenyament en escoles laiques i, per tant, coneixien de primera mà el món de l'educació.

En part com a reacció davant d'aquest feminisme anticlerical que feia trontollar els fonaments de la societat burgesa, va sorgir un feminisme conservador i catòlic que reclamava un major grau de protagonisme de les dones en el món de la cultura i del treball. Aquest feminisme, que va tenir una gran projecció social, va mantenir estretes vinculacions amb el catalanisme polític i el projecte cultural noucentista, però els seus plantejaments inicials i les seves realitzacions pràctiques van experimentar una evolució amb el pas dels anys, sobretot gràcies a la incorporació de noves generacions de dones, cada vegada més lligades al món professional.

Un bon exemple d'aquesta evolució i del pes que van assolir les mestres i pedagogues en el moviment en defensa d'una millor formació, el trobem en el cicle de conferències sobre educació femenina que es va organitzar l'any 1916 a l'Ateneu Barcelonès. Entre les conferenciants trobem Dolors Monserdà, Carme Karr i Maria Domènech, col·laboradores assídues de *Feminal*, però també les mestres Rosa Sensat i Maria Baldó, i la inspectora Leonor Serrano. D'altra banda, la publicació d'aquestes conferències en format de llibre va anar precedida d'un pròleg de la mestra Celestina Vigneaux (1878-1964), on es demanava una formació cívica per a les dones que els permetés conèixer els seus deures i com portar-los a la pràctica.³⁹⁹

Quant als temes tractats per aquesta nova generació d'ensenyants feministes, Rosa Sensat (1873-1961), futura presidenta de la Secció Permanent d'Educació de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, va parlar sobre els deures socials de les dones i la seva educació. Rosa Sensat es declarava feminista i afirmava que el feminisme per ella defensat es concretava en la definició d'un conjunt de deures que les dones havien de complir. Aquests deures, idèntics als deures dels homes, eren el treball, l'educació i la procreació. Per diverses raons, moltes dones no podien arribar a ser esposes i mares i complir el tercer deure de tot ésser humà. Calia preveure aquesta possibilitat i educar les noies per introduir-se en el món laboral. Moltes dones casades també havien de recórrer al treball remunerat per cobrir les creixents necessitats econòmiques familiars. Aquest era l'origen del feminisme, la necessitat que tenien moltes dones de treballar, primer en feines de costura i, més tard, ampliant el ventall de pos-

399. *Educación femenina: Cursillo de conferencias*, Barcelona, Parera, 1916, p. 9. Sobre C. Vigneaux vegeu Mireia HERNÁNDEZ, Carles HERNÁNDEZ i Joan SANROMÀ, *Celestina Vigneaux i Cibils (1878-1964): Les cantines escolars a Barcelona i la renovació pedagògica a l'escola pública*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ajuntament de Barcelona, 2005.

sibilitats professionals. L'entrada en camps que fins aleshores es consideraven masculins havia fet evidents les injustícies i les dones havien començat a lluitar legítimament per les seves reivindicacions. Aquesta lluita havia generat forts atacs en contra del feminisme i els seus detractors havien establert una oposició irreductible entre dos tipus de dona: la mestressa de casa i la dona intel·lectual.

Rosa Sensat negava aquesta dicotomia. Les dones que arribaven a ser espuses i mares també havien de rebre una bona educació, ja que eren les encarregades d'educar els fills. Necessitaven un gran cabal de coneixements i un canvi de mentalitat per poder transmetre la idea de ciutadania i d'esperit col·lectiu i no un mesquí individualisme, com fins aleshores. Per cobrir aquesta necessitat i per educar les dones solteres i casades que accedien al món laboral i professional, calia portar a terme un pla d'educació secundària per a les dones que inclogués els coneixements específicament femenins, com l'ensenyament domèstic, la puericultura, la higiene i la pedagogia. Aquestes matèries, també calia introduir-les a l'escola primària de forma pràctica. Després de l'escola primària les noies havien de poder optar entre una escola secundària per ampliar coneixements d'una forma sòlida i seriosa i preparar-se per a una carrera, o una escola professional on aprendre un ofici. Les escoles professionals també havien d'incloure classes de cultura general. En resum, les dones havien d'educar-se tenint en compte un doble objectiu no exclouent, guanyar-se la vida i ser esposa i mare.

La joven cuando se educa, no conoce su destino. Ha de bastarse a sí misma para conquistar su independencia, pues sólo así podrá llevar al matrimonio una idealidad y afectos del corazón y no la mira egoísta de una solución al problema de la vida.⁴⁰⁰

Pel que fa a Maria Baldó (1884-1964), va demanar la creació d'escoles professionals que formessin les dones per exercir l'ofici de mare. A l'escola primària es podien impartir algunes nocions de puericultura, però, segons el seu parer, els atapeïts programes no deixaven gaire marge per incloure nous ensenyaments. Calia un tractament a fons en escoles especialitzades on, a més d'eugenèsia, alimentació i higiene, s'havia d'incloure una educació sexual seriosa, raonada i lò-

400. Rosa SENSAT, «Verdadero concepto de los deberes sociales de la mujer y estudio sobre la educación que debiera dársele para que pueda cumplir con su misión de esposa y madre», a *Educación femenina...*, p. 121. Vegeu Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, *Rosa Sensat i Vilà, fer de la vida escolar*, Barcelona, Rosa Sensat i Edicions 62, 1989; Núria SOLSONA, «La educación dirigida a las amas de casa: Las aportaciones de Rosa Sensat», a *Interacciones ciencia y género: Discursos y prácticas científicas de mujeres*, Barcelona, Icaria, 1999, p. 233-257, i Esther CORTADA, «Rosa Sensat Vilà: Devoción por la naturaleza», *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 337 (2004), p. 23-26.

gica. Aquesta educació sexual, allunyada d'actituds hipòcrites i falsos pudors, havia de posar la dona «en condiciones de saber lo que va a hacer, a lo que se expone y qué responsabilidad adquiere al poder ostentar el título de madre».⁴⁰¹ Baldó va acabar la conferència recordant que no totes les dones havien de ser mares i, per tant, calia preparar-les també per a la lluita per la supervivència. També s'havia de tenir present que les deficiències en l'educació femenina provenien

[...] de la primacía del hombre que, con el derecho del más fuerte, le marca una orientación limitada y ahoga sus aspiraciones y su libertad entre estrechos moldes.⁴⁰²

Finalment, la inspectora Leonor Serrano (1890-1942), la més jove de les tres ensenyants feministes, va centrar la seva intervenció en el tema del treball intel·lectual i manual de les dones. Va defensar enèrgicament que les dones tenien el mateix dret al treball remunerat que els homes, ja que la procreació no era la seva única funció. Calia tenir present que no totes les dones podien tenir criatures. A més, durant el seu cicle vital existien llargs períodes en què no eren fèrtils i, quan ho eren, no sempre es trobaven en gestació. Això sense tenir en compte que molt sovint no podien comptar amb protecció i manutenció per part d'un home.

Una vegada acceptada com a premissa que la maternitat no era l'única missió de les dones, va defensar que la maternitat biològica i social fossin reconegudes com a treball social i rebessin protecció de la societat. En conseqüència, el treball domèstic havia de ser reconegut per la llei com una professió retribuïda pel marit i l'Estat havia de protegir el treball social exercit per les mares i indemnitzar-les durant un any amb una quantitat diària idèntica al seu sou habitual, i havia de crear una àmplia xarxa d'escoles bressol i escoles de pàrvuls amb menjador i personal tècnic adequat. Per cobrir les necessitats econòmiques que sorgien d'aquestes demandes, Leonor Serrano proposava establir un sistema d'impostos que gravés els homes solters, els matrimonis sense fills i els homes i dones sense professió justificada. També reclamava que les dones rebessin una educació física adequada que les habitués al món del treball, que la seva preparació intel·lectual es completés amb l'ensenyament de la puericultura i la pedagogia i que es creessin associacions de treball per lluitar contra la desigualtat salarial per raó de sexe.

Podem veure que els plantejaments de Leonor Serrano donen un nou pas endavant. No reclama un ensenyament de tipus domèstic per a les dones, sinó una preparació amb vista a la maternitat, que, d'altra banda, ha de ser reconegu-

401. Maria BALDÓ, «¿Llega la mujer a la maternidad con suficiente preparación para dar a la sociedad hijos sanos, fuertes i honrados?», a *Educación femenina...*, p. 130.

402. Maria BALDÓ, «¿Llega la mujer a la maternidad...?», p. 150.

da com un treball social, retribuït durant el primer any i degudament complementat amb una xarxa d'escoles infantils que permetin el treball assalariat de les mares. Tampoc es conforma amb una participació subsidiària de les dones en el món laboral i reclama una igualtat absoluta pel que fa a drets, formació i retribucions.⁴⁰³ Sens dubte, des dels pressupòsits inicials de Dolors Monserdà a les reivindicacions de Leonor Serrano s'ha produït una evolució que marca el procés de conscienciació del feminisme català de principis del segle XX.

Durant les dues primeres dècades del segle XX van tenir lloc una sèrie de canvis de tipus econòmic, ideològic i legislatiu que van fer possible l'aparició d'uns feminismes que veïen l'educació com el pas previ indispensable per assolir altres quotes de protagonisme social. Des de finals del segle anterior s'havia anat gestant un tipus de feminisme lligat als corrents progressistes anticlericals, que es va caracteritzar pel gran activisme de les seves principals representants. A principis de segle va sorgir un feminisme conservador i catòlic, vinculat al catalanisme polític, que volia mantenir les bases de la societat burgesa i contrarestar la radicalització del moviment obrer, però també volia acabar amb el monopoli masculí del món de la cultura. Aquest feminisme catalanista va aconseguir un alt grau de projecció social i va experimentar una evolució a mesura que s'hi anaven sumant noves generacions de dones que aportaven punts de vista més moderns i més professionals.

L'argument inicial de les pioneres d'aquest moviment va consistir a reivindicar la figura de la dona soltera que, potser contra la seva voluntat, havia d'accedir al món del treball per poder subsistir. A partir d'aquesta figura exigien que les dones en general rebessin una millor educació que els permetés adaptar-se a aquest tipus de contingència. En canvi, les ensenyants feministes que van participar en el cicle de conferències de 1916 ja defensaven, amb més o menys energia, i sobretot en primera persona, el dret inalienable de les dones i de les mares a exercir un treball remunerat i a rebre una formació adequada a les seves necessitats. Com a professionals de l'educació, que també eren mares, van exercir un elevat grau d'influència en els moviments de renovació pedagògica de principis del segle XX, van assolir un gran prestigi professional i es van convertir en models a seguir per a altres generacions de dones.

403. Vegeu Leonor SERRANO, «El trabajo intelectual y el trabajo manual de la mujer moderna», a *Educación femenina...*, p. 41-65. Vegeu també Isabel SEGURA, «Una gran pedagoga i feminista», *Barcelona Educació*, núm. 26 (2002), p. 24-25, i «Leonor Serrano Pablo: Más allá de la escuela», *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 337 (2004), p. 34-37.